

Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı

Şenol Durgun

Gazi Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Türk siyasal yaşamında vatandaşlık konusu, son zamanlara kadar, fazlasıyla tartışılmamıştır. Oysa vatandaşlık olgusu, siyasal yaşamımızın hem varlık nedenini hem de siyasal davranışların meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Özellikle 1980’lerin sonunda etnik ve dini kimliklerin giderek öne çıkması konunun yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Yapılan tartışmaların bir kısmı bireyi, bireyselliği yüceltirken, diğerleri de topluluğu öne çıkaracak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Her iki yaklaşım aslında çok farklı özelliklere sahip olup, farklı vatandaşlık anlayışları ortaya koymaktadır. Ancak günümüzdeki tartışmalar da her iki modelden yararlanılmaya çalışılmaktadır. Bu makalede de farklı özelliklere sahip olan liberal ve cumhuriyetçi anlayış doğrultusunda, Türkiye’deki vatandaşlık anlayışını ele almakta ve sorgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberal vatandaşlık, Cumhuriyetçi vatandaşlık, Özgürlük, Katılım

The Issue of Citizenship in Turkey in the Context of Liberal and Republican Perspectives

Abstract

In Turkish political life, “citizenship” as a subject matter has not received much attention. Yet, the phenomenon of citizenship has constructed both the reason of the political life and the legitimacy of political attitudes. Especially, as ethnic and religious identities started to come forward at the end of 1980’s, citizenship turned to be object of discussions. Most discussions promoted two different approaches by stressing the importance of either individual and individuality(liberal) or community/collectivity(republican). However, current discussions try to utilize both approaches. This study

analyzes the issue of citizenship in Turkey in the context of both liberal and republican perspectives.

Key Words: Liberal citizenship, Republican citizenship, Freedom, Participation

Giriş

Esas olarak siyasal toplumun yaşamına katılma yetkisine sahip olabilen bireyin konumunu ifade eden vatandaşlık, sürekli kent olgusuyla ilişkilendirilmektedir. Uzun bir süre bir kentte oturan ile eş anlamlı sayılan vatandaşlık kavramının, bugünkü anlamına kavuşması için modern dönemin sonunu beklemek gerekmiştir.

En genel tanımıyla, ülkesel ölçekte devlete siyasal bağımlılığı ifade eden vatandaşlık, bireyi bir dizi özel hak ve görevlerle bağlı bir yasal statüyle donatmaktadır. Ancak günümüzde tartışılan vatandaşlık, yalnızca bireylerin hak ve görevlerini ifade eden yasal statüleri ile ilgili olmayıp, bireyin bağlı olduğu topluluğa eklenmesini ve siyasal ve kamusal alanla kurduğu ilişkiye göre tanımlanmasına çalışılmaktadır. Başka bir deyişle vatandaş, aynı hak ve yükümlülükleri olan insanlar olarak yasalar önünde eşit kabul edilse de, bu durum yeterli görülmemektedir. Günümüzde vatandaş sadece devlete karşı ödevlerinin değil, haklarının da bilincinde olarak, siyasal yaşama etkin bir biçimde katılabilen aktif birey olarak tanımlanmaktadır.

Modern sadakat ve bağlılıkları sorgulayan günümüz tartışmaları, bir yandan bireyi ve dolayısıyla bireyselliği yüceltilirken diğer yandan da topluluk/cemaatleri öne çıkaran sosyal hareketlerle eklenmektedir. Hal böyle iken gerek liberal-bireyci yaklaşımlar gerek cemaatçi/cumhuriyetçi yaklaşımların ortak noktası, günümüzde var olan vatandaşlık anlayışları ile ilgili olarak eleştirel bir tutum takınmış olmalarıdır. Oysa bu iki anlayışlar birbirlerinden çok farklıdır. Her iki yaklaşımın Batı'daki gelişimi göz önüne alındığında çok farklı bir seyir izlediği ve farklı özelliklere sahip oldukları görülür. Günümüzde vatandaşlıkla ilgili olarak ortaya çıkan sorunları çözümlenme de her iki yaklaşım da bir model olarak ileri sürülmekte ve onlardan yararlanılmaya çalışılmaktadır. Bu bakımdan kimse iki modelden birine bağlı olmamaktadır.

Çağdaş dünya bir yandan bölgesel özerklik ve yerelcilik yönünde güçlü baskılar, diğer yandan da daha güçlü bir küreselcilik anlayışı ile karşı

karşıyadır. Vatandaşlık anlayışı da modernitenin ilk zamanlarındaki konumunda olmayıp bir değişim ve gelişim süreci içindedir. Küreselleşme süreci ile birlikte dogmatik düşüncelerin bile içeriklerinin değiştirildiği veya değiştirilmeye çalışıldığı bir dünyada, vatandaşlık anlayışının hiç değişmeyeceğini ummak aşırı bir iyimserlik olurdu. Bu nedenle değişim süreci ile birlikte vatandaşlık anlayışı hem genel olarak hem de özelde Türkiye’de tartışma konusu olmaktadır. Türk siyasal yaşamında bu anlayış hem tüm siyasal yaşamın varlık nedenini, hem de siyasal davranışların biricik meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye bağlamında vatandaşlık kavramının gözden geçirilmesi ve yeniden tanımlanmasına yönelik tartışmalar, 1980’lerin sonlarında, etnik ve dini kimliklerinin giderek öne çıkmasından kaynaklanmıştır. Daha önceleri, varlıkları tanınmayan ve özel alana itilen bu kimlikler, 1990’lardan itibaren kamusal alanda yoğunlukla gözükmeye başladılar. Böylece cumhuriyetin başından itibaren kurulmaya çalışılan homojen ve resmi yönden kapsayıcı Türk vatandaşlığı kategorisi sorgulanmaya ve parçalanmaya başladı. Biz de burada sorgulanan vatandaşlık anlayışını Türkiye bağlamında liberal ve cumhuriyetçi (toplumcu) bakış açısına göre ele alarak nasıl geliştiğini değerlendirmeye çalışacağız.

Liberal-Bireyci Anlayışta Vatandaşlık

Liberaller, kendilerini Kant, Locke ve Stuart Mill’in mirasçıları olarak görmektedirler. 17. yüzyıldan itibaren liberal-bireycilik, Anglo-Amerikan siyasal kuramında, egemen düşünce biçimi olmuştur. Vicdan özgürlüğünü, birey haklarına saygıyı, koruyucu bir devletin sağlayacağı konusunda ortak bir güvensizliği paylaşmaktadırlar (Berten vd 2006:13). Burada bireyler diğer vatandaşların benzer haklarına saygı duyma, vergilerini ödeme ve tehdit altındayken ülke savunmasına katılma görevleri olan egemen ve ahlaken özerk varlıklardır. Bireylere egemen ve ahlaken özerk varlıklar demekle kastedilen, kısmen, kamusal alanda veya daha dar anlamda siyasal alanda vatandaş statüsünün getirdiği hakları kullanıp kullanmamayı tercih etmeleridir (Oldfield 2008:94). Bu yüzden liberal bireyci yaklaşımlar, bireye ontolojik, epistemolojik ve ahlaki bir öncelik atfeder, vatandaşlığı “haklar” temelinde bir “statü” olarak tanımlarlar. Bu nedenle ihtiyaçlar ve yetkilere bağlı bir vatandaşlık anlayışının ortaya çıkmasına neden olurlar. Liberal bireyci anlayışta statüye yapılan vurgu, bireylerin içsel bir parçası olup, korunmak için sivil hukuk tarafından onaylanması gerekmektedir.

Bu statü hem diğer bireylerin yağmacılığından hem de hükümetlerin keyfiliğinden korunmaya ihtiyaç duymaktadır.

Bu anlayışta bireyler yaşamlarını önemli ve anlamlı şekillerde kontrol edebilmeleri bakımından değil, öyle yapmalarının vazife olması bakımından özerk ve egemendirler. Bununla birlikte, vatandaşlar olarak kamusal veya daha dar anlamıyla siyasal alanda eylemde bulunmak veya bulunmamak, yani aile ve arkadaşlarına karşı görevlerinden daha geniş yükümlülükler üstlenip üstlenmemek onların tercih edeceği bir şeydir. Yani vatandaş statüsü bireylere en alt düzeyde vatandaşlık ödevi yüklemenin ötesinde hiçbir görev yüklememektedir. Burada her tür siyasal eylem ve kamusal katılım, bireylerin tercihi olup, vatandaşlar devlet ve toplumun baskısı altında bulunmaktan kaçınmaktadırlar (Oldfield 2008:96-97). Yani bütün kamusal katılım ve siyasal faaliyetler bireylerin kendi seçimleri doğrultusunda gelişmektedir.

Böylece liberal vatandaşlık modelinde önceliği vatandaşlık haklarının oluşturduğunu söylemek mümkündür. "Haklar" bireylerin içsel bir parçasıdır. Çünkü bireyler hem mantıken hem de ahlaken, gerek toplumdaki gerekse bireylerin güvenliğini sağlamak ve onları korumakla mükellef olan devletten önce gelirler. Zira bunlar "doğal" haklar veya "insan" haklarıdır. Bunlar eylem gerçekleştirebilmek için gereklidir. Bunlar olmadan bireyin dünyada etkin olabilmesi mümkün değildir. Haklar aynı zamanda, bireylere insanlık onuru vermek için, gerekli olan yetkilendirmeler olarak da görülebilir. Bu yüzden haklar, bireyleri güçlendirmekte, eyleme geçme konusunda özgüven sağlamak ve onları ahlaki eylemlerde bulunabilen onurlu varlıklar olarak görmektedirler (Üstel1999:60). Liberal model, cumhuriyetçi/cemaatçi model de öncelikli öneme sahip olan askerlik, vergi gibi görevleri dışlamamaktadır. Daha çok medenilik kültürü çerçevesinde siyasal ve sosyal alanlarda vatandaşların aktif katılımlarıyla ilgilenebilir.

Liberal bakış açısına göre devlet de sivil toplum gibi çıkar üzerine kurulmuş olup, faydacıdır. Ancak sivil toplumun tersine devlet gönüllü bir organizasyon olmayıp, zora dayalı ve zorunlu bir kurumdur. Zira üyelerinin yaşam ve ölümleri üzerinde tasarrufta bulunabilme gücüne sahiptir. Yani vatandaşlarının vatandaşlık konumları tümüyle devletin tasarrufu ve iradesi altındadır. Yine liberal görüş kuramcılarının göre devlet soyut ve biçimsel bir kurumdur. Sivil toplumun bireylerin farklı ve değişken kimliklerinin "taşıyıcıları" olarak karşılaştıkları alan olmasına karşılık devlet, her

türden kimlikten arınma alanıdır. Devletin karşısında vatandaşlar yalnızca biçimsel ve devlet kaynaklı eşit hak ve sorumlulukların sahibi olarak bulunurlar ve yalnızca bütünüün çıkarı tarafından yönlendirilirler. Bu şekilde soyut devlet ile soyut vatandaş birbirini tamamlarlar. Burada bireysel haklar genel yarar adına feda edilememekte ve bireysel hakları tayin eden adalet ilkeleri de herhangi bir özel yarar anlayışına dayandırılmamaktadır. Hakları meşrulaştıran onların genel refahı azamileştirmeleri değil, birey ve toplulukların kendi değer ve amaçlarını seçebilme özgürlüğüne sahip oldukları adil bir çerçeve sunmasıdır (Üstel 1999:59-60). Böylece liberal kuram birey-vatandaşı kendi yaşam planını seçme, yargılama, inceleme ve yeniden gözden geçirme yönünde yetkin bir kişilik olarak algılanmaktadır. Liberaller müdahaleci aygıtları ve sıkı denetimleri kabul etmemektedirler. Ayrıca topluluğa kuvvetle ait olma duygusu, temelde liberal düşünceye yabancıdır. Zira liberalizmde birey üzerine vurgu esastır. Diğerleri ise bundan sonra gelir (Alarcon 2008:2). Bundan dolayı bu kurama göre ortak yarara ilişkin bir kamu tanımı, dolayısıyla zorlaması olamaz. Çünkü bireyi yetkin bir kişilik olarak tanımlayan bu kuram, bireyin yaşamının belirlenmesini de kabul etmemektedir. Bu yüzden toplum, bireyin yararına ilişkin farklı ve birbirleriyle rekabet eden anlayışlara imkan tanımalı ve sosyal kurumlar iyi yaşam sağlama konusundaki görüş çeşitliliğine bir çerçeve oluşturmalıdır (Üstel 1999:64).

17. yüzyılın ortalarından bu yana, konu hakkında Anglo-Amerikan düşüncesinde sağlam ve zaman zaman baskın bir yer edinen olgu, bir statü olarak vatandaşlık anlayışıdır.

Cumhuriyetçi Anlayışta Vatandaşlık

Cumhuriyetçi siyasal geleneğin kökenleri Aristo'nun siyasal felsefesine dayandırılır. Bu anlayış daha sonra Aristo geleneğinden etkilenen başka siyasal düşünürler(Machiavelli, Rousseau vs. gibi)tarafından da geliştirilmiştir. Böylece cumhuriyetçi/cemaatçi bakış açısının kökenlerini Rönessansın cumhuriyetçi geleneğinde, Alman romantizminde bulabiliriz. Klasik gelenekte ortaya çıkan vatandaşlık anlayışı bir faaliyet ya da uygulama olarak görülür ve bu uygulamada yer almamak, bir anlamda, vatandaş olmamak anlamına gelir. Ayrıca soyut ahlaka karşı eşit bir güvensizliği, erdemlerin etiği ve içinde geleneklere ve tarihe çok yer ayrılan bir siyaset anlayışına karşı belli bir sempatiyi paylaşırlar. Herkes kendince Aristoteles'in formülünden yanadır. "Polis, bireyden öncedir." (Berten

vd.2006:13). Buradaki vatandaşlık anlayışında vatandaşlığın bir statü değil, zihniyet olarak yerleşen bir pratik veya bir eylem olduğu öne çıkmaktadır. Vatandaşlık pratiğine geniş ölçekli bir katılım beklemeden önce bazı koşulların karşılanması gerekmektedir. Bunun için vatandaşlar eylem gerçekleştirebilmek için güçlendirilmelidir. Pratiğe yapılan vurgu, bireyleri diğer vatandaşlar arasında vatandaş olarak kabul etmek için yerine getirilmesi gereken “görev” anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu, topluluk temelli bir vatandaşlık anlayışı olup, bireyler ancak bir topluluğun üyeleri olarak vatandaşdır. Özerkliklerine ancak, onu sadece diğerlerinin özerkliğine saygı duyarak değil, aynı zamanda toplumsal olarak tanımlanmış ve katılmakla mükellef oldukları pratikle uyumlu bir şekilde kullandıklarında sahip olabilirler. Dolayısıyla vatandaşlar arasındaki sosyal bağlar sözleşme temelli olmayıp, bir yaşam biçimi belirlemeye ve onu paylaşmaya dayanmaktadır. Bireyleri vatandaş kılan, sosyal dayanışmayı ve topluluğun birliğini yaratıp sürdüren şey, pratiğe duyulan ortak bağlılıktır (Oldfield 2008:94). Liberal bireyci anlayışta “haklar” olarak görülen sivil, siyasal, hukuki özgürlüklerin ve sağlık, eğitim ve gelire ilişkin hak sahipliği tanımlarının birçoğu gereklidir. Dolayısıyla bir vatandaşlık anlayışında haklar olarak görülen şeyler, diğerlerinde zorunlu koşullardır. Fakat bireyleri sadece bu şekilde güçlendirmek, zorunlu olsa da vatandaşlık pratiği için yeterli değildir. Her şeyden önce, pratiğin kurumsal ortamı uygun olmalıdır. Bir vatandaşlık pratiği bekliyorsak, potansiyel olarak herkesin yer alabileceği, herkesin bir şeyler yapabileceği alanlar olmalıdır (Oldfield 2008:101).

Vatandaşlık bu gelenekte, görevler ve/veya topluluğa karşı sorumluluklar diliyle ifade edilir. Cumhuriyetçi yaklaşım, toplum temelli bir anlayıştan hareket ettiğinden, vatandaşları arasındaki sosyal bağlar ise, sözleşmecî nitelikte olmayıp, daha çok bir hayat tarzını paylaşmaya ve belirlemeye dayanmaktadır. Burada kamu hizmeti önemlidir. Bireyler yerine getirdikleri kamu hizmetleriyle vatandaş olduklarını anlarlar. Yani kamu hizmeti, vatandaşa oluşturduğu topluluğu tanımlamak, kurmak ve sürdürmek için gerekli olan bir öğedir. Uygulamalar/pratik, bireyleri vatandaş olarak eylemde bulunmak için yetkilendirir. Haliyle pratiğe dönük olarak paylaşılan bağlılık bireyleri vatandaş haline getirir. Yani burada bireyler eyleme geçerek ve kamu hizmetlerinde bulunarak vatandaş olduklarını göstermiş olurlar. Böylece topluluk veya cumhuriyeti tehdit edeceklere karşı kendilerini bir bütün olarak savunabileceklerdir. Bu bakımdan

bu anlayışta askerlik hizmeti vatandaşlık açısından önemli görevlerden birisidir. Çünkü askerlik hizmeti gibi faaliyetler hem vatandaşlığı oluşturu- cu hem de devam ettirici unsur olarak görülmektedir. Kuşaklararası sürekliliği güvence altına almada, topluluğun üyelerini uygun şekillerde yetiştirmek görevlerini hakkıyla yerine getirebilmelerini sağlamak vatandaşlık görevlerinden kabul edilmektedir. Bu yüzden vatandaşlığı haklar ve sorumluluklar etrafında kuran cemaatçi/cumhuriyetçi modelde askerlik, vergiler ve seçim, yapılması gereken vatandaşlık ödevleri olarak ön plana çıkmaktadır (Caymaz 2007:6).

Burada bireyler topluma öncelikli olmayıp, ancak toplumsal bütün içinde anlam kazanırlar. Toplum temelli bir bakış açısına sahip olduğu için bireyler belli bir siyasal topluluğun kimliği ve sürekliliğine ilişkin ortak sorumluluğuna sahip olması söz konusudur. Ancak bu sorumluluk vatandaşların keyfine bırakılmış sorumluluk değildir. Bireyler toplumdan önce gelmediklerinden, bireylerin hiçbir ahlaki öncelikleri olmadıklarından, ahlaki olarak daha üstün bir varlık olan topluluk uğruna bireylerin yaşamları üzerinde hak iddiasında bulunabilmektedirler (Kadioğlu-b 2008:176).

Cumhuriyetçi vatandaşlığın ana mesajı benliğin ancak özgür bir şehrin kamusal alanında eylemde bulunmakla tam olarak potansiyelini geliştirebileceği ve yükümlülüklerini diğer benliklere yükleyebileceği; siyasetin hem medeni hem medenileştirici bir etkinlik- hatta insanların katılabileceği en medeni ve en medenileştirici etkinlik- olduğudur (Marquand'dan nakleden Donald 2008:161).

Kısaca cumhuriyetçi vatandaşlık yaklaşımında, politik cemaate, yani millete olan bağlılık ve aidiyet anlamında vatandaşlık ele alınmaktadır.

Liberal ve Cumhuriyetçi Vatandaşlık Anlayışlarının Karşılaştırılması

Liberal bireyci siyasal düşünce geleneğinin merkezi ilkelerinden biri çocukların yetişkin çağına geldiklerinde, onları tam sorumluluk sahibi ahlaki aktör olarak görmeleridir. Bu bir tezdur. Bu geleneğe göre çocuklar çoğulcu bir ortamda yetiştirilmesi gerekir. Böyle bir ortamda yetiştirilen çocuklar daha geniş bakışlı ve hoş görülme olacaklardır. Yetiştirilme ortamının çeşitliliği sayesinde çocuklar tercih yapmaya ve dolayısıyla kendilerini yetişkinler dünyasının sorumluluklarını üstlenmeye yetkin ve istekli ahl-

ki aktörler olarak görmeye alıştırdığını düşünmektedirler. Oysa cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı bu kabiliyete ve istekliliğe meydan okumaktadır. Burada karşı çıkılan, bireyler arasındaki farklar değil, bu farkların insan tercihlerini belirlemesine izin verilme boyutudur. Cumhuriyetçi anlayış, liberal vatandaşlık anlayışında sunulmayan belli bir ahlaki eylem düzeyini, insani bir bilinci, varlık ve yaşam biçimini vaat etmektedir. Cumhuriyetçi anlayış, eğer insanlar bu şekilde eğitilmezse böyle bir eylem düzeyini ve bilinç halini tercih etmeyeceklerini düşünmektedir. Onlara göre insanlar her şeyi önceden bilemeyeceklerinden dolayı böyle bir tercihte bulunamayacaklardır (Oldfield 2008:103). Bu açıdan cumhuriyetçi vatandaşlığın merkezinde liberal anlayıştan çok farklı bir birey anlayışı vardır. Burada, bireyler apriori olarak toplum karşısında öncelikli olarak düşünülmezler. Çünkü onların insani bir varlık haline gelebilmeleri sosyal bir bağlam içinde olmaktadır. Haliyle görevlerle yüklü rollerinin farkına varabilmesi ve zamanla çeşitli şeyleri tercih etmeleri hep bu sosyal bağlam içinde söz konusudur. Vatandaşlık da bunlardan birisidir. Bu bakımdan bu anlayış içerisinde bireylerin egemen veya ağır basan ahlaki bir önceliği mevcut değildir. Vatandaşlar için bahsedilen roller bir sözleşmenin gereği olmayıp, bunlar vatandaşların kendilerini vatandaş olarak tanımlamalarının kendisiyle ilişkili görevleridir. Yani vatandaşların görevleri yerine getirdiğinde ortadan kalkacak yükümlülükler değildir. Haliyle bu görevleri yerine getirmemek vatandaş olmayı bırakmak demektir. Dolayısıyla cumhuriyetçi anlayışta vatandaşlık pratiğinin gerektirdiği şey, belli bir siyasal topluluğun kimliği ve sürekliliğine ilişkin olarak paylaşılan sorumluluktur. Bireyler bu sorumluluğu yerine getirerek vatandaş olmakta ve vatandaş kalmaktadırlar (Oldfield 2008:99).

Liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının farklılaşmasında önemli bir ayrışma noktası adil ile iyi'nin önceliği konusudur. Liberaller adilin* önceliğini savunurken, cumhuriyetçiler iyi'nin adil'e önceliğini savunmaktadırlar. Liberaller için, iyi yaşamın ne olduğu sorusu, tarafımızdan yargılamayı gerektirmektedir. Çünkü onlara göre çoğulcu modern toplumlarda, yaşamın nasıl daha "iyi" olacağı konusunda fikirler çoktur. Devlet tarafından bir bütün olarak kabul edilen "iyi" aslında birkaç va-

* "Adil iyiden önce gelir" ifadesi iki anlamda anlaşılabilir: 1- Bireysel haklar genel iyilik için kurban edilemez. 2-Bu bireysel hakları özellikle belirten adalet ilkeleri, özel bir iyi yaşam anlayışını ön gereklilik olarak ortaya atmaz. Daha geniş bilgi için bkz. (Sandel 2006:210)

tandaşın düşüncesidir, bütün herkesin değil. Bu açıdan düşünceleri devlet tarafından kabul görmemiş olanlar, düşünceleri resmi olarak kabul edilene göre kendilerini dışlanmış hissedeceklerdir. Bunun için liberal anlayış kendisine herhangi bir "iyi yaşam" tercihini temel almamaktadır. Bu bakımdan liberal anlayış "iyi"yi değil, adil olmayı öncelik konusu yapmaktadır. Onlara göre, bireylerin çatışan değerleri karşısında devletin ne şekilde hakemlik yapacağı önemlidir (Taylor 2006:83). Liberallerde özgürce seçim esas olduğundan, liberal devlet tüm "iyi" anlayışlar karşısında tarafsızdır ve tarafsız olması gerekir. Vatandaşlarına kendilerine rağmen, "iyi" bir yaşam dayatmamalı, onları erdemli ve mutlu kılmak gibi bir misyonu olmamalıdır. Devletin rolü, bireysel haklara saygıyı güvence altına almak ve herkes için geçerli olabilecek adalet ilkeleri ile yükümlü olmaktır (Berten vd. 2006:21). Liberallere göre, sadece tek bir doğru yoktur. İnsanlık devamlı değişmekte ve zamanla onların inandıkları düşünceler de değişikliğe uğramaktadır. Bu açıdan tarafımızdan insanlığa temel oluşturabilecek bir düşünceden bahsedebilmek zordur. Haliyle insanlığı mutluluğa ulaştırabilecek ve onun hoşlanabileceği tek bir doğru doktrini önceden varsaymak yanlıştır. Liberaller kendi iç kararlarına müdahale edilmezse, müdahaleden sakınılırsa insaniliğin farkına varabileceğine ve kendini geliştirebileceğini düşünmektedirler (Alarcon 2008:3). Cumhuriyetçi anlayış açısından ise, öncelikli olan konu "iyi yaşam"dır. Onlara göre vatandaş için öncelikli soru "Ne olmalıydım? Hangi yaşamı yaşamalıydım?" değil, "Kimim ben?"dir. Bu bakımdan kendi amaçlarını "seçim"le değil, "keşif"le, verilmiş olanı seçerek değil kendini oluşturan yapıyı sorgulayarak, yasaları ve emirleri ayırt ederek, amaçlarını kendisinininkiler olarak kabul ederek bulur. Böyle bir yaklaşım çerçevesinde bireylere karşı doğru davranışın ne olduğunu ve bu doğru davranışa dayalı olarak açıkladığımız belli bir iyi yaşam anlayışını içermesi gereklidir. Bu mükemmeliyetçi bir bakış açısıdır. Mükemmeliyetçi bakış ise belli bir iyi anlayışının üstünlüğünü iddia etmekte ve temel çıkarımızın, yani iyimizin bu iyi anlayışını gerçekleştirmek olduğunu iddia etmektedir. Şayet bu engellenirse kendimizi mağdur hissederiz. Görüldüğü gibi bu bakış açısı liberal bakış açısına karşıttır. Çünkü onlara göre çoğulcu toplumlarda, bireylerin özdeşleşebileceği hiçbir iyi anlayış yoktur (Berten vd. 2006:16).

Cumhuriyetçi anlayış liberal anlayışın benimsediği öznenin kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesini siyasi kurum ve uygulamaların dayandığı ilke haline getirmesini, tüm ortak değerlerin reddedilmesini ve si-

yasi aidiyet duygusunun parçalanmasına neden olmaktan başka bir sonuç doğurmayacağını düşünür. Böyle bir durumda devlet, özel çıkarların hakkaniyetle bir arada bulunmasını sağlama görevi olan kurumsal düzeyden başka bir şey değildir. Buradaki en önemli sorun vatandaşların bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarlar arasında nasıl bir denge gözeteceği konusudur. Vatandaşların gündelik hayattaki davranışları ya militan anlayışla veya bireyci ve bencil vatandaş tipi olarak iki aşırı uç arasında salınacaktır. Bu durumu gündelik dildeki şekliyle önce “vatan, millet, devlet” veya önce “ben” şeklinde de formüle etmek mümkündür. Bunlardan ilki, vatandaşlığı toplum içinde eritmekte, onun birey olmasına hiç ya da çok az izin vermekte; vatandaşı duygusal olarak büyük cemaatın, yani millet ve onun hamisi devlet için feda etmeye hazır tutma anlayışına tekabül ederken; diğeri faydacı bir tavır içinde bulunmakta ve dolayısıyla ortak toplumsal değerleri hiçe saymakta ve vatandaş olunmasına engel teşkil etmektedir (Caymaz 2007:6).

Liberal anlayışa göre, gerçekte bireyler ekonomik, toplumsal, etnik, cinsel, kültürel, siyasi ya da dini bağılıkları ile tanımlanmazlar. Onlar insanları özgür düşünmüşlerdir. İnsanların inançlarından dolayı sorguya çekilmesini ya da belirli faaliyetlere, kurumlara ya da gruplara katılımının zorlanmasını reddetmektedirler. Cumhuriyetçi/cemaatçi anlayış ise bu özne anlayışının kimlik oluşumunun gerçek koşullarını hesaba katmadığını düşünmektedir. Onlara göre, liberal anlayış çerçevesinde hareket edildiğinde özne köksüz, yükümsüz kalmakta ve sorumluluk yüklenmeyen bir kişilik olarak ortaya çıkmaktadır. Oysa birey açısından topluluğa ilişkin rehber ilkeler olmak zorundadır (Üstel 1999:64). Burada insanın özgürlüğü ve kimliği ile ilgili hususlar, insanın doğuştan getirdiği özellikleri olmayıp, varoluşuna anlam veren kendi tarihini hazırlayan tözsel içerikler olup, bunlarda kültürde yazılıdır. Bu bakımdan toplum bireyden önce gelmekte, bireyin kimliğini tanımlamakta ve özgürlüğünü nasıl kullanacağını biçimini vermektedir. Yani bir bireyselleşme olacaksa onun yolunun da toplumsallaşmadan geçmesi söz konusudur. Zira liberal bireyin özgür bireyinin de belli bir sosyalleşmenin ürünü olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Çünkü cumhuriyetçi/cemaatçi anlayışta varlığımızı yönlendiren amaçlar keyfi ve bağımsız seçimin ürünü değil, bizden önce gelen sosyo-kültürel bir arkaplan ile kendi koşullarımızın bağdaştırılarak yorumlanmasının sonucu olarak değerlendirilmektedir (Berten vd. 2006:20). Liberal vatandaşlık, düşük üyelikli ve kozmopolitanizmle yakın

bir ilişki içindedir. Temelinde ise evrensel liberal normlar vardır. Cumhuriyetçilik ise bilhassa belli bir topluluk oluşturabilmek için vatandaşlığı biçimlendirmektedir. Sosyal, ekonomik hakları olmaksızın, vatandaşların büyük çoğunluğu pasif kalmakta veya politik hakları anlamlı bir şekilde kullanması ve tercihlerini sağlıklı yapabilmesi mümkün olmamaktadır (Morrell 2008:21). Haliyle cumhuriyetçi anlayışta topluluk, eşit ve özgür insanlar toplumundan daha farklı ve öte bir şeydir. Burada bu özelliklerin ötesinde paylaşılan pratiklere ve anlayışlara önem atfedilmektedir. Modern dünyaya uygun yeni bir kuram geliştirmek amacıyla bu iki anlayışın kimi unsurlarını birleştirme çabasına girildiğinde ise ortaya ciddi güçlükler çıkmaktadır (Oldfield 2008:93).

Görev temelli cumhuriyetçilikte ahlaki özerklik anlamına gelen vatandaşlık pratiği insanlar için doğal olmayan bir pratiktir. Bu vatandaşlık pratiğinin bedelidir. Oysa liberal bireyciler karakterlerinin sistematik olarak bozulmasına itiraz ederler; görev temelli cumhuriyetçiler ise bu bedelin ödemeye değer olduğunu bilirler. Görev temelli cumhuriyetçiler, en az liberal bireyciler kadar, ahlaken özerk failer olarak tam ve özgür hayatlar yaşadıklarını bilirler. Her ikisi de aynı kelimeleri kullanırlar, fakat farklı dillerde konuşmaktadırlar (Oldfield 2008:104).

Cumhuriyetçi anlayışla liberal birey arasındaki ayırmda kilit önem taşıyan bir fark da özgürlüğün anlamına ve dolayısıyla özerkliğin özüne ilişkindir. Liberal anlayışın özgürlüğe ilişkin algılamalarının negatif türden olduğuna dair büyük bir uzlaşma vardır. Liberal bakış açısından bizim vazifelerimiz yoktur. Bir bütün olarak vatandaşlık kavramı, bireysel özgürlüğün önemine yapılan vurgudan gelmektedir (Alarcon 2008:3). Bu durum cumhuriyetçi anlayış için aynı şey değildir. Zira cumhuriyetçi özgürlük anlayışı, genelde pozitif bir anlayış olarak özgürlüğü ele almaktadır. Burada, cumhuriyetçi anlayışta, özgürlük, hemen her zaman "liber" ve "servus", yani "vatandaş" ve "köle" karşıtlığına göre biçimlenmiştir. Özgürlüğün gerçek amacı ve kaynağı, "libertas" olarak ifade edilen bir statüdür. Statü de, siyasal toplulukta köle olmamak anlamında özgür bir kişiyi, yani, "liber"i ifade etmektedir. Bu kurgu içindeki cumhuriyetçi özgürlük, aynı zamanda ortak yarara ulaşmayı amaç edinmiş hukuk anlayışını ifade etmektedir. Bunun için özgürlüğün sürdürülebilir olması için bir siyasi yapı gereklidir. Bu yapı/cumhuriyet, bireyleri ortak yarara yönelterek, yani erdemli bireylere dayanarak, devleti ve toplumu düzenleyen pratiği anlatmaktadır. Bu bağlamda cumhuriyet hükümeti, ilkesel olarak or-

tak iyiliğin gerçekleştirilmesini vatandaşları ile yürütmektedirler. Bu noktada, öncelikle bir yönetim sorunuyla ilgilenildiği için, “cumhuriyetten bir birlik ve ortaklık” vurgusu yapması beklenmektedir (Okutan 2006:139). Liberal anlayışta bireyler eşit derecede özerk ve özgür olarak aynı haklara sahiptirler. Bu durum liberal anlayışta vatandaşlık için esas teşkil etmektedir. Haliyle liberal bir siyasi topluluğun varlığı fikrini inkar etmemektedirler. Siyasal topluluğu bireylerin yeteneklerini eyleme dönüştürmelerinde zemin oluşturması bakımından önemsemektedirler. Böylece liberal anlayışta devlet ve kanunları, bireylerin kendi değişen yaşamlarına saygıda tarafsız davranmaktadır. Tarafsızlık ise çoğulculuğun mümkünatına şekil vermektedir. Şayet “iyi” kavramı bir kurum veya devletten gelirse vatandaşın etkili olabilmesi mümkün değildir (Alarcon 2008:4).

Liberal anlayışta vatandaşlar, kamusal işlere katılma konusunda hiçbir sorumluluk altında değildirler. Burada katılım bir hak olmakla birlikte bir görev olarak tanımlanamamaktadır. Cumhuriyetçi anlayış ise, katılımı bir görev haline getirerek vatandaşlığın merkezine yerleştirmektedir. Liberaler, bireylerin özel çıkarlarını gerçekleştirmeleri konusunda gereken özgürlüğü sağlayabilecek bir düzenleme aracı olarak bakmasına karşılık, cumhuriyetçi gelenekte özgürlük ve özerklik vatandaşın gündelik kamusal faaliyetleriyle anlam bulmaktadır. Yani vatandaş, siyasi alanda kendi ve başkalarının yaşamını değiştirebilecek kararlar üzerinde söz söyleyebilme anlamında özgürdür (Taylor 2006:91). Vatandaşlar kamu tartışması ve kolektif karar alma sürecine katılarak, özel çıkarlarının yönettiği yaşamlarını aşarlar ve ortak yararları uyumlu genel bir bakış açısı kazanırlar. Cumhuriyetçi gelenekte önemli olanın pratiğe katılma iradesidir. Siyasal katılım özgürlüğün zorunlu koşuludur. Bununla birlikte özgürlük kamusal alana katılım kabiliyeti ile sınırlanmıştır. Bireyci ya da egoist beklentilerin kamusal olanın arkasında kalması gereklidir. Böyle olması refahın gerek bireysel gerekse kolektif olarak gelişmesi konusunda önemli görülmemektedir (Held 1998:56). Liberallerde özgürlük, hem vatandaşların yönetim hakkı olarak siyasal özgürlük bağlamında tanımlanmakta, hem de tarihsel süreçte, başta yasama organı olmak üzere tüm devlet kurumlarının tecavüzüne karşı hakların korunması şeklinde ele alınmaktadır. Yani özgürlük, tam olarak bir baskının yokluğu iken, cumhuriyetçiler için kendi kendini yönetme ve bir bağımsız olma durumu olarak tanımlanmaktadır (Okutan 2006:43). Liberal anlayışta bireyler özerk ve özgürken, cumhuri-

yetçilikte vatandaşlar ancak görev ve çıkarları örtüştüğünde özgür olabilmektedirler. Haliyle ahlakiliği bu örtüşmeyle ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyetçi anlayış veri insan kabul etmemektedir. Bu açıdan vatandaşların belirli alışkanlıklar ve eğilimleri içeren bir karakterle yetiştirilmesi gereğine inanmaktadır. Bu amaçla cumhuriyetçi düşüncede yer alan özgür vatandaş yaratımı sorunu cumhuriyetçi idare içinde eğitim olgusunun eşsiz bir yer edinmesiyle sonuçlanmıştır. Kamusal olarak ortak iyi anlayışını ortaya çıkaran vatandaş genel iradenin hem yaratıcısı hem de onun sınırlandırması içindedir (Held 1998:58). Buna göre eğitim olgusuyla birey dönüştürülerek cumhuriyetin kalıcılığını sürdürecektir değerlerle donatılacak, sonra onun topluma entegre olması sağlanacaktır. Burada eğitime yüklenen işlev, bireylerin özgül siyasal topluluğun egemen değerleriyle eğitilmelerini sağlamaktır. Bu açıdan cumhuriyetçi insan için, siyasal haklarının elde edilebilmesi açısından onun mutlaka bir site'ye ait olması yeterli sayılmıştır (Alarcon 2008:2). Bu statüde olan kişiler, statünün onlara bahsettiği hak ve vazifeler yönünden eşit kabul edilmektedirler. Ancak bu hak ve vazifeleri belirleyen evrensel ilkeler yoktur. Buna göre, her türlü aidiyetten ayrıştırılmış olan çıkar ve talepler, devlet olgusunun yegane meşruiyet kaynağıdır. Bu yaklaşımın gereği olarak, siyasal sorumluluğun temellendirilmesi gerektiğinde birey, yalnızca vatandaş kimliğiyle ortaya çıkmaktadır. Böylece birey toplumsal bütünün bir parçası olarak kalacaktır. Çünkü cumhuriyetçi düşüncede birey, ancak ve ancak toplumsal bütün içinde anlam kazanabilecektir (Marshall 1984:253). Cumhuriyetçi anlayışta toplum içinde anlam kazanan birey, vatandaş olmaya hak kazansa da, yine de bu durum yeterli görülmemektedir. Diğer bir ifadeyle, iyi bir vatandaş olabilmek iyi bir insan olmayı ve de aktif bir tutum takınmayı gerektirmektedir. Bunun için siyasal sistemin devamı adına kendilerini görevli sayan ve sorumlulukları olduğunu düşünen kamu otoriteleri, vatandaşlarından cumhuriyetçi, yani ortak yararı amaçlayan, bir tavır takınmalarını talep ederler. Onlara göre ortak yarar için talep edilen tutumun kaybedilmemesi gerekir. Zira bu durum bir kez kaybedilirse, bunun bir daha kazanılması çok zor olacaktır. Liberallerde ise durum tamamen farklıdır. Cumhuriyetçi düşüncede ortak yarar monist bir nitelikte, bireysel eğilimlere bağlı değil iken; Liberallerde ortak yarar, tüm vatandaşların bireysel ilgilerinin toplamı değil, rasyonalin toplamıdır. Bu yüzden liberalizm toplumu, kendi iyi kavramları üzerine kurulu yaşam planları olan bireylerden ibaret görmekte ve toplum tarafından paylaşılan bazı ortak kav-

ramları dışlamaktadır (Taylor 2006:92). Cumhuriyetçi düşüncede kavram, ne kolektif, ne de sosyalist bir fenomen olmadığı gibi, liberal düşüncede hakların oluşturulması yolundaki bireysellik de değildir. Burada idealize edilen zimni anlayış, Pettit'in "tahakkümsüzlük olarak özgürlük"[†] diye formüle ettiği; bireyin, kendi kendinin efendisi olmaya yönelmesi durumudur.

Cumhuriyetçi yönetim talep ve çıkar uyumsuzluklarıyla karşılaşması durumunda önce bunları siyasal içerikle belirlenmiş olan "ortak yarar" ile uzlaştırmayı dener; başarısız olursa, farklılıkları tümünden yok sayma tavrı içine girer. Çünkü burada bireyler, hiçbir egemenliğe ya da öne çıkan ahlaki önceliğe sahip değildirler. Topluluk, varlığını yalnızca bireylerin vatandaş olarak kimliklerini korudukları sürece var olabildiği için, bireyler üzerinde meşru bir biçimde hak sahibidirler. Cumhuriyetçi yönetimin son tahlildeki amacı, "ortak yarar"a ulaşmak olduğundan, vatandaşları da ortak yararı amaçladıkları oranda erdemli kabul ederler. Diğer bir ifadeyle, liberaller, homo economicus merkezli, yani kişisel çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan ve ortak yarar için özel bir çaba harcamamayı başlangıç noktası alırken; cumhuriyetçi söylem, toplum için iyi olanı ve ortak yarar'a yönelen anlayışı başlangıç noktası olarak almaktadır. Bu bakımdan ortak yarar'a yönelmeyi erdemli kabul etmektedirler. Zaten vatandaşlığın erdemini de özel çıkarların ya da özel ilgilerin üzerine kamusal olanın geçirilmesi olarak tarif etmektedirler. Böylece cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışında bireye oldukça ağır görevler yüklenmektedir. Yani vatandaşlık, kabaca serbestlik tanıyan keyfi bir şey olmayıp, bunu arzulanı da katılım imkanı sunmamaktadır. Böylece, bireyin topluluğa karşı görevleri isteğe bağlı görülmektedir (Okutan 2006:30). Sonuçta bu anlayış, vatandaşları belirtilen ortak yarar doğrultusunda aktif vatandaşlık niteliğinde yönetmeye zorlar. Böyle bir durumda siyasetin anlamı da farklılaşmaktadır. Belirtilen özgül siyaset algılamasının biçimlendirdiği şekliyle vatandaş, siyaseti özel çıkarların peşinde koşulan değil, toplumun ortak iyiliğinin amaçlandığı bir alan olarak algılamak durumundadır. Böyle bir algılamasının devamında da, yani ortak yarar'a yönelmiş bir siyasal katılma olgusunun fonksiyonel olması durumunda, vatandaşın erdemli olma niteliğine

[†] Pettit; Cumhuriyetçilik kitabında: "Tahakkümsüzlük özgürlük" anlayışını, bir kişinin keyfi bir temelde müdahaleden az ya da çok bağışık ya da çok belirgin bir biçimde bağışık olduğu bir durum olarak düşünür. Daha geniş bilgi için bkz. (Pettit 1998: 14,350).

de ulaşmış olacaktır. Bu yapılmayıp da kişisel çıkarlarını ortak yarar'ın önüne çıkarılması durumunda vatandaşın yaşamında ayrılıkların baş göstermesi ve siyasal topluluğun yozlaşması kaçınılmaz olur. Vatandaşlık erdeminin yitirilmesi durumu, cumhuriyetçi yönetimlerin çöküşünün temel nedeni olarak görülmektedir. Bu açıdan cumhuriyetçi düşüncenin gereği olarak toplumun bir bölümünün özel ilgileri dışlanarak ortak yarar'ı gerçekleştirmeye yönelindiğinde; vatandaşların da ortak yarar'a yönelme noktasında ikna olacağını umulmaktadırlar. Yani vatandaşlar bir diğerine hakim olmayacak şekilde, ortak iyunin belirlenmesinde eşit kabul edilmektedir. Şayet bu olmazsa cumhuriyetçi yönetsel anlayış son tahlilde baskıcılığı kaçınılmaz bir biçimde beraberinde getirmektedir. Çünkü ortak yarar'a yönelmiş bir yapının çoğulcu olabilmesi, farklılıklara tahammül edebilmesi zordur (Held 1998:61). Bu bakımdan bir yandan kamu yararı adına özel ilgilerden kaçınma istenirken diğer yandan yozlaşmış bir yönetime karşı durmayı yeterince bilecek kadar da özgür olmak da talep edilmektedir. Yine de cumhuriyetçi anlayış içinde de bireylerin özgür meşru çıkarları ve tercihlerinin de olabileceği inkar edilmemektedir. Yani bireyin bütüne tamamen emilmesi de istenmemektedir (Okutan 2006:32-33). Burada vatandaşlar eş zamanlı olarak hem bir yönetimin yaratıcısı, hem de onun kölesi olmak durumundadırlar.

Özetlersek, liberallerin doğal hakları kabul ettikleri ama cumhuriyetçilerin "ortak yarar"a yöneldikleri; liberalizmin siyasal katılmayı bireysel özgürlüğün türevi olarak değerlendirdiği ve bu nedenle de gönüllü olması ölçüsünde değerli bulduğu ama cumhuriyetçilerin kamusal yaşama katılımı zorunluluk saydıkları; liberallerin piyasa olmadan özgür bir toplum yaratılamayacağını buna karşın cumhuriyetçilerin aynı piyasayı "ortak yarar"ı aşındırıcı bir unsur olarak gördükleri gibi ayrımlar öne çıkmaktadır. Ancak karşıtlığa rağmen "hukuk devleti", "anayasal hükümet" ve "erkler ayrılığı" gibi konularda uzlaştıkları ve bu nedenle tam bir karşıtlıktan söz edilemeyeceği de görülmektedir.

Türkiye'de Vatandaşlık Sorunsalı

Modern anlamda vatandaşlık anlayışının gelişimi Osmanlı'nın son dönemlerindeki reform çalışmaları ile başlar. Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu genel karmaşa ve gerileyişe karşılık olmak üzere Batı'dan esinlenerek yapılan düzenlemeler içinde vatandaşlık olgusu da bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde daha önce başlatı-

lan reformların oluşturduğu anlayış çerçevesinde toplumsal alanda dönüşümü de gerçekleştirmek için tebaa'dan vatandaşa geçiş, tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar ise, daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi bürokratik devleti güçlendirme konusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri bağlamında anlam kazanmıştır. Tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz ve konut dokunulmazlıklarını güvence altına alan 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile gayri müslim uyrukların hukuksal statülerinde, dinsel ve toplumsal yaşamlarında bir dizi düzenlemeyi içeren Islahat Fermanı(1856), II. Meşrutiyet'le birlikte siyasal seçkinlerin temel hedefi haline gelecek olan, bir "vatandaşlar topluluğu" oluşturma yoluyla imparatorluğun çöküşüne son verme idealinin hukuksal arka planını oluşturmaktadır. Nitekim "vatandaşlar topluluğu" yaratmanın temel koşulları olan yasalar önünde ve temsilde eşitlik ise, 1840'ta kabul edilen ve 1851'de yeniden düzenlenen Ceza Kanunnamesi, 1871'de yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ve 1878'deki Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunu gibi düzenlemelerle hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Üstel 2004:25). Haliyle reform çalışmaları sonucu özellikle II. Meşrutiyet'le birlikte siyasal tartışmalarda vatandaşlık temel bir mevzu haline gelmiş oldu. Bu bakımdan süreçte önce vatandaşın tarifi konuları üzerinde durulmuş ve daha sonra da bu tarif üzerinden inşası sürecine girilmiştir. Takip edilen yöntem bu olmakla birlikte yapılan tanım çalışmalarının çok net olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Cumhuriyet döneminde de tanık olacağımız üzere, tanım konusunda netleşmemek, temel vurgunun birey olarak vatandaştan ziyade vatandaş topluluğuna yönelmesi bunun işareti olarak değerlendirilebilir. Türk siyasi kültüründe var olan anlayış ve içinde bulunulan koşullardan ötürü buradaki tartışmalarda öne çıkan anlayışın liberal-bireyci bir vatandaş anlayışından ziyade toplulukçu/cemaatçi vatandaş anlayışına dayandığı görülmür. Çünkü Meşrutiyet dönemindeki vatandaşlık anlayışı haklardan çok, kanuna itaat, askerlik ve vergi üçlemesi gibi görevlere işaret etmektedir (Üstel 2004:83). Toplulukçu bir anlayışı öne çıkarmasına rağmen, önceki dönemlere göre II. Meşrutiyet döneminde, reaya ve teba'a niteliğini yitirmiş, bir şekilde vatandaş olmuştur. Bu durum biraz da zorunluluk arz etmekteydi. Özellikle imparatorluğun son dönemindeki farklılıkların yol açtığı güvenlik sorunu, toplumda var olan fikirler karmaşası ve çok amaçlılığın sona erdirilmesi ve ortak yarar tasarımının gerçekleştirilmesini gerektirmekteydi. Bu açıdan dönem içinde ortak yarar adına öne çıkan düşünce; tek vatan, tek toplum, tek düşünce ve tek amaçta birleşmekti. Ki bu du-

rum sonraki yıllarda, cumhuriyetin kuruluş ve yerleşme sürecinde, daha da öne çıkacaktı. Henüz yeni bir devlet kurulmadan önce ortak yarar'a ilişkin belirlenen bu içerik, kuruluş sürecinde de benimsenmiş ve vatandaşlık anlayışı buna göre şekillendirilmişti. Yani anılan kaygılarla şekillenen vatandaşlık anlayışı, cumhuriyetçi bir yaklaşımla ortak yararı gerçekleştirmek anlayışıyla oluşturulmuş ve bu yüzden de haklardan çok görevlerle yüklü olarak kurgulanmıştır.

Vatandaşlığın Batı'daki gelişimi ele alındığında aşağıdan yukarıya ya da yukarıdan aşağıya doğru gelişmesine ya da özel veya kamusal alanda yaşanma ve ifade biçimlerine göre farklılıklar arz ettiğine yukarıda değinmiştik. Kuramsal olarak liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık modelleri arasında bir seçim yapmak durumunda kalan kurucu kadronun önünde, nesnel gerçeklikte ise, biri Fransız diğeri de Alman vatandaşlık modeli olmak üzere iki kurucu model bulunmaktaydı. Önlerinde ya nihai değerlerini özgür iradesiyle seçen ve toplumsal katılım yerine kamusal yaşamdan çekilip ticaretle uğraşmasını mümkün kılan yasaların korunmasını tercih eden özel bireye vurgu yapan liberal anlayışı ya da bir siyasal topluluğa bağlanan ve bu topluluğun değerleri içinde şekillenen bireyin, paylaşılan bir kamusal kültüre ve siyasal yaşam sürecine aktif katılımı yücelten cumhuriyetçi/toplulukçu anlayışı benimseyecekti. Yani kurucu kadronun ya Fransız ya da Alman vatandaşlık modelleri arasında bir tercihte bulunması gerekiyordu. Özellikle vatandaşlığın Fransa ve Amerika'da olduğu gibi devrimci bir mücadele sonucu geliştiği ülkelerde, aktif ve radikal bir katılımcı vatandaş anlayışı ortaya çıkarken, vatandaşlığın yukarıdan aşağı verildiği ülkelerde ise, katılım yönünden pasif ve edilgen bir anlayış söz konusudur. Yani siyasal etkinlik alanının sınırlı ve dar olduğu yerlerde, vatandaşlık pasif ve özeldir. Gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde olsun gerekse cumhuriyet'in modernleşme sürecinde sivil, siyasal ve sosyal haklar, çoğunlukla, Batılı ülkelerin aksine, şehirleşme olgusu, yerel burjuvazi ve birey oluşmadan önce vatandaş oluşturulmaya çalışılmasından dolayı, çoğunlukla aşağıdan gelen etkin ve kitlesel taleplerden ziyade, yukarıdan belirlenerek verilmeye çalışılmıştır. Böyle bir durum vatandaşlık olgusunu tartışmalı hale getirmiştir (Okutan 2006:212).

Fransız pozitivist anlayışının çoğunlukla etkisi altında bulunan kurucu kadro, kurulan yeni devletin şeklinin nasıl olacağı, nasıl teşkilatlanacağı, hangi ilkeler üzerine nasıl ilerleyeceğini Anayasa'da belirtmesi bir tür sözleşme olarak nitelense de, siyasal kültürümüzün etkisi ve ülkenin son

yüzyıllarda içinde bulunduğu şartlardan ötürü, liberal anlayış, kuruluşun koşulları içerisinde bir gelecek inşa etme iradesi ortaya koymuş olan kadrolar için işlevsel görülmemiş ve tercih, cumhuriyetçi anlayış yönünde yapılmıştır. Bu bakımdan kurucu kadro tarafından benimsenen idare tarzı ise, cumhuriyetti. Cumhuriyet yalnızca devletli yapılanma da var olduğu, devleti ve toplumu düzenlemeyi öngören bir pratik olarak tanımlandığından, bireyleri ortak yarar'a yöneltildiğinden, içinde bulunulan koşullara daha elverişli görülmüştür. Yani cumhuriyetçi yönetsel anlayışın, veri insanı kabul etmemesi dolayısıyla bir takım özelliklere sahip olmayan, bazı (cumhuriyetçi) tutumları benimsememiş insanlardan mürekkep bir topluluğun olması, benimsenmiş olan (cumhuriyetçi) siyasal yapıyı oluşturmazdı. Bu bakımdan yeni idari yapıya uygun yeni bir insan (vatandaş) anlayışının oluşturulması gerekiyordu. Özellikle cumhuriyetçi yaklaşımın, toplumsal yararı bireysel yarara önceleyen anlayışı ve toplumsal ilişkileri sözleşme esasına göre değil de yükümlülükler bazında şekillendiriliyor olması, kurulan yeni devletin belirlenen amaçlarına hizmet etmede belirgin bir üstünlük sağlamanın önemli etkisi vardı. Çünkü dönem içerisinde, daha önce de ifade edildiği üzere, henüz birey yoktu. Bu bakımdan cumhuriyetçi yaklaşımın benimsenmesiyle bütünü iyiliği(ortak yarar) için benimsenen amaçların aynı zamanda bireyin vatandaşlık ödevlerini de belirlediğini savunarak toplumsal ve bireysel çıkarları büyük ölçüde bir bütün içinde uyumlaştırmaktaydı (Okutan 2006:213).

Yapılan bu değerlendirmeler eşliğinde, Türkiye'de ki gelişmeler her ne kadar cumhuriyetçi Fransız modeline yakın dursa da, Fransız modelinde ortak karar alma süreçlerine vatandaşların katılımları vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin özünü teşkil ederken, Türk usulü vatandaşlıkta vatandaşların aktif katılımlarından ziyade milli bütünlük içerisinde pasif, onaylayıcı bir rol oynamaları beklenmiştir. Bu durumun varlığını ortaya çıkaran ise Aydınlanma felsefesinin yokluğudur. İnsanın kendisinin toyluğundan çıkışı olarak tanımlanan Aydınlanmanın yokluğu, Türkiye açısından bakılırsa henüz toyluktan çıkmamış kişilerden oluşan bir toplum varsayımından yola çıktığı için Fransa'da olduğu gibi aktif, katılımcı bir vatandaşlık anlayışını ortaya çıkaramamıştır. Çünkü gelişmiş Batılı ülkelerde bireysel insiyatife bırakılan konuların ülkemizde toplumdaki bireylere bırakılamayacak kadar hayati devlet görevleri olarak değerlendirilmiştir. Böylece vatandaşlık ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir topluma ve halkın çağdaş bir toplumun temsilcilerine dönüştürülmesi amaçlamıştır

(Keyman 2008:233). Bu açıdan bakıldığında modern Türkiye vatandaşlığı, hem Fransız geleneğine hem de Alman geleneğine benzer özellikler göstermektedir. Çünkü temel kaygıyı devletin varlığı olarak belirleyerek devlete öncelikli bir yer veren kurucu irade; devlet merkezci, özel alana, aile ve dinsel kurumlara müdahale eden Fransız vatandaşlık modeline yakın bir vatandaşlık anlayışı kurgulasa da; bu modelden farklılaşması yukarıdan tanımlanması ve dolayısıyla edilgen olmasındandır. Bu özelliğiyle de Alman vatandaşlık anlayışını çağrıştırmaktadır. Artık rasyonelliğin tek sahibi ve yayıcısı olarak, kurucu kadro, devleti görerek onu toplumdan kopuk fakat ona doğru yolu gösteren merkezi bir yere oturtmaktadır. Böylece kuruluştaki vatandaş anlayışı, kuruluş döneminin temel hedefi olan devleti oluşturma esası içinde düzenlenmiştir. Buna göre cumhuriyetin vatandaşı bir taraftan devlet-birey ilişkisinin modern örgütlenme biçimini temsil edecek, diğer taraftan hak felsefesi içinde batılılaşmanın hem taşıyıcı nesnesi, hem de batılılaşması gereken kültürel bir nesne konumu sergileyecektir.

Vatandaşlığın idrak edilmesi ve milli rüşte ermesi gereken bir değer olarak nitelenmesi, onun politik bir kimlik olarak modern olarak değerlendirilmesine, çağdaşlaşma istemini kendisine vazife edinmesini ve ortak yarar'a hizmet eden militan bir anlayış içerisinde bulunmasını getirmiştir. Böyle olması onun çağdaş ve vatansever davranışlarının arka planına egemen olan cumhuriyetçi laik bir erdem anlayışından dolayıdır. Hal böyle olunca, vatandaştan, yeni devletin (cumhuriyetin) modernleşmek istediğinin taşıyıcıları olarak hareket etmesi, devlete ve topluma hizmet etmesi, onun bireysel hak ve özgürlüklerden önce gelecek şekilde davranmasını istemek doğal görülmektedir. Çünkü kuruluşla birlikte benimsenen cumhuriyetçi anlayışa uygun cumhuriyetçi bir "özgürlük" modelinin inşa edilmesi beklenir bir durumdur. Bu özgürlük anlayışı ise ortak yarar'a ulaşmayı amaç edinmesini ve buna uygun anlamda tasarlanmış bir siyasal

‡ Alman geleneğinde vatandaşlık devlete pasif bir ilişki içindedir. Çünkü öncelikle devlet eyleminin bir etkisinde oluşmuştur. Alman modelinde etnik ve kültürel birlik olarak vatandaşlık şekillenmiş olduğu için vatandaşlık aynı zamanda kan bağına dayandırılmıştır. Fransız modelinde ise, aktif bir vatandaşlık anlayışı söz konusudur. Burada siyasal ve sosyal birlik kurucular tarafından belirlenmek durumunda kalmış ve vatandaşlık anlayışı, asimilasyonist ve devlet-merkezli anlayışla, sadakat esasına dayandırılmıştır. Bu bakımdan sırasıyla 1889 ve 1913 tarihli Fransız ve Alman kanunları, günümüzde vatandaşlık atfını belirleyen ilkeleri tesis etmiştir. Buna göre Fransız göçmenlerinin çok önemli bir bölümü Fransız vatandaşlığına sahipken (ya da sahip olacak iken), Almanya'ya göç eden ve Alman olmayan göçmenlerin sadece çok küçük bir bölümü Alman vatandaşlığına sahip olabilmıştır. Giderek yükselen görüşe göreyse, hür insan vatandaşdır ve hakların aktif bir taşıyıcısıdır. Daha geniş bilgi için bkz. (Brubaker 2008:91-Turner 2008:134).

yapılanmayı zorunlu kılmaktaydı. Bu açıdan Türkiye özelinde tanımlanmaya çalışılan özgürlük anlayışı da, bireyin devlet karşısındaki konumuna işaret etmekte, bizatihi devletin bakış açısıyla yine devlet tarafından belirlenmektedir. Diğer bir ifadeyle kurucu kadro tarafından özgürlük ilkesel düzeyde kabul edilmekte, ancak bireysel haklar kuramının, laik bir tutum içinde, doğal haklar düşüncesinin öte dünyalardan koparılıp yeryüzünün değerleriyle oluşturulmasıyla ortaya çıkmasının altı çizilmektedir (Okutan 2006:222). Sözü edilen özgürlüklerin, toplumsal ve medeni insan özgürlükleri olduğu; bu nedenle de bireysel özgürlüğü düşünürken aynı zamanda diğer tüm bireylerin ve sonuçta da tüm ulusun ortak çıkarı ve devletin varlığının göz önünde bulundurulması gereğine işaret etmektedir. Demek ki, kurucu kadro için bireysel özgürlükler mutlak olmayıp, toplumun ortak çıkarı ve devletin varlığının gerekleri bireysel özgürlüklerin kullanımının sınırını oluşturmaktadır. İnan bu durumu; “devlet tarafından çizilen hudutlar dahilinde teşebbüs ve mesuliyet hissi ne kadar inkişaf ederse devlet için o kadar iyi bir iş olur. Bu hudutları tanımak lüzumu devlet fikir ve mefhumunu ifade eder ve bunun şiddet ve vüsatını ölçmek devlet sanatı demektir. Vatandaşların umumi refah ve saadeti için kabili tahammül hürriyetleri bırakan ve himaye eden bir devlet ancak bu hürriyetlerden bir kısmından vazgeçilmesini isteyebilir.” sözleriyle ifade etmektedir (İnan 1998 195). Yani vatandaşların sorgulaması değil, tersine gösterilen doğrultuda hareket etmeleri istenmiştir. Diğer bir ifadeyle bireysel özgürlüklerin sınırlanmaları durumu devletin varlığı ile doğrudan bağlantılı görülmektedir. Zira özgürlüklere sınır konmadan devletin varlığını sürdürmeyeceğine inanıldığı için bu sınırlamaları koymak, devletin temel görevi olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış içerisinde devlet; bireysel özgürlüğü temin eden bir organ olmakla beraber, aynı zamanda bütün özel uğraşları genel amaçlar için birleştirmekle de yükümlü kılınmıştır. Bu amaçla vatandaşlarının kolektif kimliklerinin yeniden yapılandırılması bakımından kamusal alanın yanı sıra birçok alanların da yeniden kurgulanmasını, gelenek ve göreneklerin gözden geçirilmesini, günlük özel yaşantıların da çağdaştırılması gerekmektedir. Nitekim bu çerçevede oluşturulan anlayışla uyumsuz, yani modernlik karşısında gelenekseli, evrensellik karşısında yereli, resmi Türk kimliği karşısında başka etnik kimlikleri temsil eden unsurların, kamusal alanın dışına atılması süreci yaşanmıştır. Bu bağlamda benimsenen vatandaşlık anlayışı devletin aktif, egemen özne konumunu meşrulaştırmaktadır. Yani talep edilen ve benimsenen vatandaş; cumhuriyetçi, toplum için çalışan, değişim çalışmaları

rının öncüsü ve yol göstericisi olan devlete karşı görevlerini yerine getirmeyi kendisi açısından siyasi ahlak olarak gören erdemli vatandaşdır. Erdemli vatandaşın oluşumunda yalnızca kamusal olanın değil, aynı zamanda özel alanın da düzenlenmesi ve denetlenmesi gerekmektedir. Özellikle hak felsefesi yoluyla bireyi özne vatandaş konumuna dönüştürerek hareket eden Batı modernitesinden farklı olarak; devleti toplumu örgütleyici ve tanımlayıcı egemen özne konumuna getirerek hareket edilmesi söz konusudur (Keyman-İçduygu 1998:172). Böylece birey nosyonu olmadan geliştirilen daha çok devlete karşı sorumluluklara dayalı bir vatandaşlık anlayışı öne çıkmaktadır.

Buradaki vatandaşlık, hak ve özellikle de görevler, pratik ve söyleminin oluşturduğu bir toplumsal roller bütünüdür yanı sıra, "iyi vatandaş"ın varlığı için gerekli olduğu düşünülen ahlaki nitelikler/değerler bütününe de işaret etmektedir (Üstel 2004:175). Bu bağlamda vatandaşlar, siyasal alanın meşruluğu temelinde katıldıkları toplumsal ve siyasal aktivitelerde hem kendilerini hem de toplumsal çıkarları gözeterek aktif, özgür bireyler olarak değil, devletin onlara bahsettiği sınırları belirli bir hareket alanında yine aynı devletin askerlik, vergi, oy verme gibi beklentilerini karşılamaktan sorumlu kişiler olarak biçimlenmişlerdir. Bunlar hem hak hem de vazife olarak değerlendirilmektedir. İnan'a göre bu hakların kullanılması sayesinde milli egemenlik kullanılmış olur. Ancak aynı zamanda yapılması zorunlu olduğundan da, zira yapılmadığında devletin asli bünyesi teşekkül etmeyeceğinden, bir görev kapsamındadır (İnan 1998:79).

Hemen her kavramın devlet merkezli bir anlayış içinde sisteme dahil edildiği böyle bir yaklaşımın odağındaki temel düşünce, tümünden devletsiz kalmış ya da nüfuz alanı daraltılmış devletin egemen olduğu bir topluluğun kaosa düşeceği endişesidir.Ş Böylece bireysel haklar ve bireylerin eşit muamele görmesi üzerine kurulan liberal vatandaşlık anlayışından farklı olarak, cumhuriyetin değerlerinin taşıyıcısı olarak şekillenmiş, bu yüzden de Türkiye'deki vatandaşlık kavramının liberal-bireyci boyutu eksik kalmıştır. Batı Avrupa'da vatandaşlık kavramı gelişmeden önce birey kavramıyla tanışmışken, Türkiye'de tersi bir durum söz konusu olup, bu da bireyselliğin gelişiminin önünde bir engel teşkil etmiştir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de vatandaşlık anlayışını cumhuriyetçi gelenek içinde yukarıdan verilmesi dolayısıyla vatandaşın topluma ve devlete karşı vazifelerine

§ Konu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz.(Bilgin 2007:141).

vurgu yaparak gelişmiştir. Hal böyle olunca vatandaşların sadece kamusal alanda değil, özel alanda da yerine getirmeleri gereken görevleri de tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlamayla görevlere haklardan daha fazla önem verilmiş olup, vatandaşların bireysel ve özel tercihlerini pek dikkate alınmamıştır.

Durumun bu çerçevede olması, devlet tarafından başlatılan “modernleşme” hareketinin başarıya ulaşabilmesi içindi. Görev temelli vatandaşlığın istenmesi ile, birey-vatandaş cumhuriyetin değerlerinin taşıyıcısı olacak, kanun ve nizamlara itaat edecek ve en önemlisi de devlet karşısında pasif bir konumda bulunacaktı. Bu şekilde Türkiye’de vatandaşlığın millileşmesi, dinsel, etnik ve dilsel farklılıkların silinmesi mümkün olacak ve modernleşen homojen bir politik toplumun oluşumunu sağlayarak, toplumla devlet arasındaki yeni bağı kuracaktı. Bu durum vatandaşlık modelinin gereği olarak düşünülmüştür. Bu modelin anayasal tanımını 1924 Anayasası’nın 88. maddesinde görmekteyiz: “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.” İfadesiyle topluma yaklaşımın daha çok yasal düzeyde vatandaşlık temelli bir anlayışa sahip olduğunu söyleyebiliriz(Keyman 2008: 230). Yakın dönem Türkiye tarihine bakıldığında vatandaşların önemli bir bölümünün kendileri için öngörülmüş olan bu rolü oynadıkları söylenebilir. Yine de azımsanmayacak oranda Türk vatandaşı dönem dönem bahsedilen vatandaşlık rolünün dışında da hareket etmiştir(Caymaz 2007:27). Bu bakımdan cumhuriyete uygun bir vatandaşlık anlayışının geliştirilmesi için eğitim olgusuna çok önem verilmiştir. Özellikle 1930’lu yıllarda devlet eksenli militan bir vatandaşlık anlayışının okul aracılığıyla yaygınlaştırılması hedeflenmiştir(Üstel 2004:136). Bu bağlamda ortaya çıkan siyaset, farklı taleplerin ve dolayısıyla temsiliyetlerin karar alma sürecine eklemlenmesinin aksine, toplumun yöneticiler tarafından tayin edilen bir yöne evrilmesine yardımcı olmuştur. Bu durum devletin egemen konumunu her daim üretmektedir. Nitekim 1940’lara kadar vatandaş eğitiminde daha çok uygun eğlence ve dinlenme faaliyetlerinin sıralanması, sağlık, hijyene ilişkin ve kıyafet kanunu gibi düzenlemeler ile özel alanı yönetme ve düzenleme çabaları gibi hususların öne çıkarılması bunun sonucudur(Kadioğlu-b 2008:178-179). Böyle olması cumhuriyetin vatandaşının toplum için çalışan, devlete karşı görevlerini yerine getirmeyi kendi siyasi ahlakı olarak gören erdemli vatandaş tasarımıdır. Buna göre 1950’li yıllara kadar, vatandaşlığın toplulukçu/cumhuriyetçi bir yaklaşım temelinde değerlendirildiğini,

tanımlanmış ve değişmez bir iyi yaşam anlayışını paylaşma iddiasıyla ortaya çıktığını görürüz.

Çok partili siyasal bir yapıya geçişle birlikte, demokratik düzenin aktörü olan vatandaşlıkla ilgili önceden yapılan tanımlamanın değişmesi durumu ile karşılaşmıştır. Tartışma durumu yaratan bu değişiklik, özel kişisel alanlara itilmeye çalışılan geleneksel kimliklerin kamusal alanda boy göstermeye başladığı görülür. Daha önce (tek-parti yönetiminde) devlete karşı borçlu olma özellikli –özellikle askerlik ve vergi gibi görevlerde militan vatandaşlık duygusunun yerini, topluma karşı sorumluluk hissi, katılımcı ve medeni birey-vatandaş anlayışı almaya başlamıştır (Caymaz 2007:36). Yani çok partili hayata geçişle birlikte, adalet dağıtan, koruyan ve denetleyen devletten hukuk devletine geçiş söz konusudur. Diğer bir ifadeyle devlet karşısında görev eksenli vatandaş temsili, giderek haklar taşıyıcı vatandaşa ve devletin bu alandaki sorumluluğuna doğru kaymıştır (Üstel 2004:266).

Çok partili siyasal bir anlayışa geçişle beraber başlayan değişim süreci bundan sonraki dönemlerde daha da tartışma konusu olmuştur. Özellikle 1960 askeri darbesiyle hazırlanan yeni anayasa öncekine göre daha farklı bir vizyon çizmiştir. Yeni anayasa, seküler olduğu kadar toplumsal, sivil ve katılımcı özellikleri de öne çıkaracak şekilde bir anlayışla oluşturulmuştur. Bu durum önceki vatandaşlık algılayışına göre, devlete karşı edilgen bir konumdan çok; toplumsal ve siyasal olarak etken bir vatandaş tipini öne çıkarmaktadır. Ancak bu etkenlik yine devlet eksenli bir etkenlik olup, çoğunlukla vatandaşın, oy veren, askerlik yapan ve vergi veren birey konumu ile sınırlandırılarak algılanmıştır.

Gerçekleşen bu değişimler, vatandaş profiline sivilite ve katılımcılık anlamında getirdiği katkılar, 1980'lerle –özellikle 1980 askeri müdahalesini izleyen dönemle beraber oluşturulan 1982 Anayasası ile birlikte-, özellikle 1940'ların sonuna kadar hakim olan militan vatandaşlık algı ve söylemine geri dönüş yaşamıştır. 1982 Anayasası ile, cumhuriyetin ilk yıllarındaki gibi, bireylerin toplumsal farklılıklarının bir yana itilerek türdeş bir kamu oluşturmak gibi bir durum olmasa da, farklı bir tarz da yani ayrıntılandırılmış bir tehdit ve tehlike algısına karşı seferber edilerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece yeni anayasa ile birlikte 12 Eylül'ü ortaya çıkaran şartlar doğrultusunda birey-toplum-devlet bağlamında devletin karşısında toplumun ve birey-vatandaşın haklarının sınırlarının kısıtlayıcı özelliğiyle vatandaşlık anlayışının belirlenmeye uğraşıldığı görülür (Üstel

2004:279). Bireysel sorumluluk bilincine dair herhangi bir özgürlük açılımı içermeyen bu anlayış, tek partili yönetim döneminden beri süregelen, çok partili hayata geçişe rağmen kendisini yeniden üretmeyi sürdüren, devlet karşısında edilgen bir vatandaş tipini tarif etmektedir(Caymaz 2007:38). Yani borçlu olma duygusu, devlete sadakat ve boyun eğme anlayışıyla birleşerek militan vatandaşı yeniden üretmeye çalışmıştır.

Ancak 1990'lardan günümüze kadar geçen süre içinde global anlamda meydana gelen değişimler, ülke içinde özellikle ara dönemlerde yeniden tahkim edilerek kuvvetlendirilmeye çalışılan devlete karşı borçlu ve vazifelerle yüklü vatandaşlık anlayışının değişmesine yol açmıştır. Özellikle küreselleşme ile modernitenin ulusal boyuta verdiği ayrıcalıklı konumu sarsması, zaman-mekan ilişkilerinin küresel-yerel etkileşim ağında kurulması, devlet-toplum ilişkilerinin karmaşıklaşmasına, çok-boyutlu bir nitelik kazanmasına ve toplumun önceki dönemlerde olduğu gibi yönetme anlayışının demode olmasına yol açmıştır. Bu dönemde vatandaşlığın bir siyasi oluşuma(devlete) üyelik olarak kavranması, globalleşme ve post-modernite ortamında daha katılımcı, sorgulayıcı, üstten belirleyici değil alttan belirleyici bir vatandaş söylemini oluşturmuştur(Keyman-İçduygu 1998:178).

Bu bağlamda da bireysel özgürlüklerin mi, yoksa toplum düzeninin mi devlet-birey ilişkilerinin düzenlenmesinde öne çıkacağı sorusu, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve ulusal bütünlüğün korunması özelinde, günümüzde hala sonuçlandırılmamış bir tartışma konusu olmaya devam etmesi, son dönemlerde ünlü düşünür Jürgen Habermas'ın Avrupa'da dile getirdiği anayasal vatandaşlık tartışmalarını Türkiye gündemine taşımıştır. Özellikle dinsel veya kültürel temelli hareketler bağlamında ortaya çıkan vatandaşlık sorunu bağlamında, anayasal vatandaşlık söylemiyle vurgulanmak istenen; belli bir kültürel homojen vatandaşlık anlayışı değil, ortak ve paylaşılan bir siyasal kimlik altında, farklı etnik ve kültürel toplulukların varlıklarını tanıyan ve kendilerini geliştirmelerine imkan sağlayan bir vatandaşlık anlayışı ifade edilmeye çalışılmaktadır. Her ne kadar bazı siyasi çevrelerce bu anlayış ulusal bütünlüğü zayıflatacak bir öneri olarak görülse de, aslında bu öneri zayıflayan ulusal bütünlüğe, dağılmaya çözüm olarak öne sürülmektedir. Bu şekilde kültürel, dilsel, dinsel vs. gibi özerklik arayışında bulunan topluluk veya grupların, özgürlüklerin ve hakların genişletilmesiyle sisteme dahil olacağı ve bütünleşeceği düşünülmektedir. Yani anayasal vatandaşlık anlayışı ile kültürel, etnik vs gibi

çoğulculuk hoş görülecek ve ortak bir üst kimlik altında farklı toplulukların birleşmesi mümkün olacaktır. Çünkü cumhuriyet döneminde bu yana gelen uygulama çoğulcu olmaktan çok, homojenleştirici bir anlayış olmuştur (Erdoğan 2000:96-97). Bu durum gelinen nokta itibariyle sorun yaratmıştır. Haliyle anayasal vatandaşlık, görev temelli vatandaşlık anlayışının ortaya çıkardığı sorunlara bir çözüm önerisi olarak kamuoyunda tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Sonuç

Toplulukçu vatandaşlık anlayışı, bireyi (vatandaşı) bir topluluğa olan aidiyeti oranında haklarla donatırken, liberal vatandaşlık anlayışı ise, siyasal katılım ve kamusal taahhüt konularında birey-vatandaşları özgür bırakmaktadır. Yani görev temelli vatandaşlık açısından önem taşıyan dayanışma faktörü unsuru, vatandaşların niteliğini belirleyen fırsat eşitliği ve eşit başlangıç ilkesi gibi konular, liberal vatandaşlığın sorunsalı dışındadır. Kısaca ortak ihtiyaçları olduğu varsayılan soyut bir insan (birey) anlayışından hareketle biçimlenen hak temelli vatandaşlık anlayışı ile ihtiyaçların yalnızca ait olunan topluluğun özgül nitelikleri doğrultusunda ortaya çıktığını varsayan toplum/görev temelli hak ve vatandaşlık anlayışının arı/saf bir şekilde uygulanmasının değişen modern dünyanın gereklerini karşılayamadığı ortadadır. Dolayısıyla günümüz demokrasilerin karşılaştığı en önemli sorun bunların nasıl tesis edileceği sorusudur.

Haklar bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde, bu talepler vatandaşlığa ilişkin ön kabullerin bir kez daha tartışmaya açılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada demokratik yönetimlerin önündeki en temel sorunlardan biri, hak temelli vatandaşlık anlayışı ile cumhuriyetçi/topluluk temelli vatandaşlık anlayışı arasında yapacağı seçim olmaktadır. Hak temelli vatandaşlık anlayışı için sosyal statü, etnik köken, ırk, inanç, toplumsal cinsiyet vb. özelliklere bakılmaksızın, bunun tüm insanlığa yaygınlaştırılması gerektiği anlayışıyla hareket ettiği için, söz konusu özellikler temelinde oluşan topluluklara tanımı gereği karşı çıkmaktadır. Oysa cumhuriyetçi/toplulukçu vatandaşlık anlayışı, günümüz modern birey-vatandaşın özgürlük ve özerklik alanını sınırlamaktadır. Bu bakımdan görev temelli vatandaşlık anlayışı, cumhuriyet vatandaşlığının sorunlu alanlarından birini oluşturur. Bu sorunlardan en önemlisi ise vatandaşlığın dayandığı haklar-görevler sistematüğinde birinin diğeri aleyhine kazandığı değerdir. Bunun da tüm vatandaşları ilgilendiren bir boyutu bulunmaktadır.

Kuruluş sürecinde, henüz modern anlamda bireyin varlığı söz konusu değilken, bir devlet oluşturmak için toplumsal tasarımı da üstlenen kadroların, buna uygun bir vatandaşlık tasarımı için tercih ettikleri modelin (cumhuriyetçi modelin) doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Zira Batı toplumlarında vatandaşlığın oluşumunun tarihi, aynı zamanda kapitalizmin ehlileştirilmesi, toplumsal sınıfların sosyal ve siyasal mücadelelerinin tarihi iken, Türkiye’de ise Osmanlı modernleşmesinden beri yönetici elitlerin bir ölçüde Batı’dan esinlenerek yukarıdan aşağıya uygulamaya koydukları bir projenin tarihidir. Bu açıdan Türkiye’de sivil, siyasal ve sosyal haklar, aşağıdan gelen talep ve mücadeleler bağlamında değil, yukarıdan verilmiştir. Bu bakımdan cumhuriyet, milli vatandaş üretme arayışında olmuştur. Milli vatandaşlık anlayışının en belirgin özellikleri ise, sadakat ve fedakarlıktır. Dolayısıyla özellikle ellili yıllara kadar olan süre içinde bu anlayışta vatandaş tipini üretme açısından çok yoğun bir uğraş verilmiştir. Bu yıllara kadar, henüz inşa sürecinde olan cumhuriyet yönetimi, sosyal bağları belirli bir iyi yaşam anlayışına ve ortak yarar’ı paylaşmayı arzulanması nedeniyle dayandığı vatandaş anlayışı sivil olmayıp, daha çok militan bir vatandaşlık anlayışıdır. Cumhuriyetin siyasal liberalizme kapalı olması, özel alan ile kamusal alan arasında ayrım yapmaması, vatandaşlığı katılımcı anlamda eksik bırakmıştır. Katılım olayı, vatandaşın devlete karşı borçları bağlamında tanımlandığında, sadece seçme ve seçilme bağlamında ortaya konmuştur. Burada bireylerden kişisel yararını toplumun genel yararı karşısında bir tarafa bırakması istenerek, toplum için yararlı olduğu düşünülen değerler ya da devlet tarafından oluşturulan ortak yarar doğrultusunda davranması beklenmiştir. Bu durum katılımın boyutunu kuşkusuz etkilemiştir.

Bireyin vatandaşın önünde tümüyle silindiği bir görüntüden, Türkiye ancak 1980’li yıllar sonrasında konuşmaya başlamıştı. Özellikle Süleyman Demirel Hükümeti’nin aldığı 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları ile başlatılan liberalizasyon sonucunda, Türkiye kendi “liberal birey”ini kısmen de olsa yetiştirmeye başlamış, kurucu kadro tarafından baştan şekillendirilmiş model de tartışılmaya başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle cumhuriyetin vatandaş olarak tanınmış, siyasi planda sadece seçimlerde oy kullanmak, vergi ve askerlik gibi görevlerle sınırlı kalmış, soyut ve edilgen bir vatandaşlıktan; siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda da artık yöneticileri sorgulayan, denetleyen, ülke sorunlarını tartışan, siyasal kararları etkileyebilen, katılımcı ve çoğulcu bir anlayış doğrultusundaki vatandaşlık anlayışı-

na gittikçe kapı aralanmaktadır. Böyle olmakla birlikte Türkiye’de devlet karşısında birey-vatandaş güçlü olmayıp, güçlü devlet ve yönetim anlayışı hala etkin bir şekilde devam etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de vatandaşlığın sınırları, bir takım gelişmeler olmasına rağmen, hala devlet tarafından belirlenmekte ve vatandaşın bu sınırlar içinde kalarak haklarını kullanıp vazifelerini yerine getirmesi anlayışı devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- ALARCON, Joaquin Jareno (2008). “A Questionon Liberal Citizeship”, www.hottopos.com/notand8/jareno.htm (21.01.2009), 1-7
- BERTEN, Andre-DA SİLVEİRA,Pablo-POURTOİS, Herve(Der.)(2006). “Genel Giriş”, Çev. Eylem Özkaya, Liberaller ve Cemaatçiler, Ankara:Dost Yayınları, 9-23
- BİLGİN, Vedat(2007). Türkiye’de Değişimin Dinamikleri-Köylülükten Çıkış Yolları-, Ankara: Lotus Yayınları
- BRUBAKER, William Rogers(2008). “Fransa ve Almanya’da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Çözümleme”, Ayşe Kadioğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları, 55-92
- CAYMAZ, Birol(2007). Türkiye’de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji ve Yansımaları, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- DONALD, James(2008). “Vatandaş ve Kent Aylağı”, Ayşe Kadioğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları, 140-166
- ERDOĞAN, Mustafa(2000). Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji, Genişletilmiş 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara
- HELD, David(1994). Models of Democracy, Second Edition,Oxford, U.K: Polity Press
- İNAN, A. Afet(1998). Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,
- KADIOĞLU, Ayşe(2008). “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği”, Ayşe Kadioğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları, 31-54

- KADIOĞLU, Ayşe(2008). "Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi", Ayşe Kadioğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları, 167-184
- KEYMAN, E. Fuat(2008). "Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık ve Demokratikleşme", Ayşe Kadioğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları,218-244
- KEYMAN, E. Fuat-İÇDUYGU, Ahmet(1998). "Türk Modernleşmesi Ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık Ve Demokratik Açılım Olasılığı", 75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 169-180
- MARSHALL, T.H.(1994). "Citizenship and Social Class", Ed. by. Dabid HELD, Models of Democracy, Second Edition, Oxford,U.K: Polity Press, 248-260
- MORRELL, Gareth(2008). Multiculturalism, Citizenship and Identity, London: ICAR (Information Centre About Asylum and Refugees) Press
- OKUTAN, Cevat(2006). Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet, İstanbul: Paradigma Yayınları
- OLDFİELD, Adrian(2008). "Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?", Ayşe Kadioğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları, 93-106
- PETTIT, Philip(1998). Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- SANDEL, Michael(2006). "Usuli Cumhuriyet ve Yükümsüz Ben", Çev. Eylem Özkaya, Der. Andre BERTEN-Pablo DA SİLVEİRA-Herve POURTOİS Liberaller ve Cemaatçiler, Ankara:Dost Yayınları, 209-224
- TAYLOR, Charles(2006). "Yanlış Anlaşmalar: Cemaatçi-Liberal Tartışması", Çev. Çağa Tanyar, Der. Andre BERTEN-Pablo DA SİLVEİRA-Herve POURTOİS, Liberaller ve Cemaatçiler, Ankara: Dost Yayınları, 77-104
- TURNER, Bryan S.(2008). "Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları", Ayşe Kadioğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, İstanbul: Metis Yayınları, 107-139
- ÜSTEL, Füsün(1999). Yurttaşlık ve Demokrasi, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- ÜSTEL, Füsün(2004). "Makbul Vatandaş"ın Peşinde-II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi-, İstanbul: İletişim Yayınları.